

RYZIKO W DZIAŁALNOŚCI PRZEDSIĘBIORSTWA

Wprowadzenie

Ryzyko w działalności gospodarczej jest konsekwencją zmiennego otoczenia oraz istniejącej w gospodarce rynkowej wolności gospodarczej a także szerokiego zakresu swobód. W efekcie ryzyko gospodarcze staje się nieodłącznym elementem towarzyszącym procesowi gospodarowania. W ekonomii definiuje się ryzyko jako możliwość wystąpienia wyników odmiennych od założonych celów. Odchylenie od założeń może być zarówno na plus jak i na minus. Z punktu widzenia podmiotu gospodarczego odchylenie na plus jest zjawiskiem pozytywnym i w tym kontekście ryzyko staje się szansą. Niestety sytuacja odwrotna, czyli odchylenie na minus, związane jest z możliwością wystąpienia strat.

Podmioty gospodarcze starają się podejmować różne działania w celu ograniczenia negatywnych skutków ryzyka. Jedną z takich form ograniczania negatywnych skutków ryzyka jest tworzenie rezerw na przyszłe zobowiązania.

W niniejszym artykule zostaną przedstawione podstawowe zagadnienia związane z ryzykiem w działalności gospodarczej oraz zasady tworzenia rezerw w rachunkowości finansowej. W ostatniej części tekstu zostanie przeprowadzona analiza wybranych przedsiębiorstw z branży budowlanej. Celem analizy będzie zbadanie, w jakim stopniu wybrane podmioty tworzyły rezerwy w okresie ostatniego kryzysu finansowego.

Artykuł składa się z pięciu części. Pierwsze trzy części dotyczą ryzyka oraz zagadnień związanych z zarządzaniem ryzykiem w przedsiębiorstwie. Kolejna część przedstawia rezerwy w rachunkowości, jako instrument, którego celem jest ograniczanie skutków ryzyka w jednostce gospodarczej. Ostatnia część dotyczy analizy zakresu tworzenia rezerw w spółkach sektora budowlanego. Wybór grupy badawczej nie jest przypadkowy, gdyż w okresie kryzysu była to branża szczególnie zagrożona.

1. Pojęcie ryzyka

Ryzyko jest różnie interpretowane w różnych dziedzinach nauk, dlatego też zdaniem niektórych autorów nie jest możliwe stworzenie jednej uniwersalnej definicji ryzyka¹.

W neoklasycznych rozważaniach ekonomiści zamiast terminu ryzyko stosowali określenie „niepewność”. Dopiero F.H. Knight jako jeden z pierwszych rozróżnił te dwa pojęcia (tj. ryzyko i niepewność). Ryzyko określił jako niepewność, którą udaje się skwantyfikować. Natomiast niepewność nie dająca się zmierzyć jest niepewnością *sensu stricte*. Ryzyko jest więc szczególnym przypadkiem niepewności. W związku z tym o ryzyku można mówić tylko wtedy, gdy dla danego działania znany jest zbiór możliwych wyników i dla każdego wyniku z tego zbioru znane jest prawdopodobieństwo jego wystąpienia. Natomiast z występowaniem niepewności mamy do czynienia wówczas, gdy dla danego działania znany jest zbiór możliwych wyników, lecz dla każdego wyniku tego działania nie można określić prawdopodobieństwa jego wystąpienia.

W literaturze przedmiotu dominują dwa nurty postrzegania ryzyka, a mianowicie nurt defensywny i ofensywny. Ryzyko w ujęciu defensywnym traktowane jest jako zjawisko negatywne, a efektem występowania ryzyka w działalności gospodarczej jest strata. Do przedstawicieli tego nurtu należy zaliczyć głównie niemieckich ekonomistów. Przykładowo B. Bruhwiler określa ryzyko jako „niebezpieczeństwo negatywnego odchylenia od celu”². W tym samym nurcie F. Philip definiuje ryzyko jako „możliwość podjęcia błędnej decyzji”³. Podejście do ryzyka jako zjawiska negatywnego reprezentują również inni naukowcy. Przykładowo zdaniem F. Orłowicza ryzyko jest to „wyliczona lub oszacowana ewentualność nieosiągnięcia założonych wyników, grożąca podejmującemu decyzję skutek spełnienia się przewidywanych niebezpieczeństw należących do istoty przedsięwzięcia lub związanych z nim, gdy podejmujący decyzję nie ma pewności, że one nastąpią i spowodują szkody, lecz jest przekonany, iż mimo ich urzeczywistnienia podjęta decyzja jest decyzją optymalną”⁴.

Drugi nurt, zwany ofensywnym, traktuje ryzyko jako immanentną cechę działalności przedsiębiorstwa i postrzega ryzyko nie tylko jako źródło strat, ale także jako źródło potencjalnych zysków. Reprezentantami tego nurtu są m.in. P.F. Drucker, H. Braun, L.

¹ por. S. Nahotko, *Ryzyko ekonomiczne w działalności gospodarczej*, Zeszyt 201, OPO, Bydgoszcz 2001, s. 37-38,42

² B. Bruhwiler, *Risk Management – eine Aufgabe der Unternehmensführung*. Verlag Paul Haupt, Bern, Stuttgart 1980, s. 40 [w:] K. Jędralska, *Zachowania przedsiębiorstw w sytuacjach niepewnych i ryzykownych*, AE w Katowicach, 1992, s. 49

³ F. Philipp, *Risiko und Risikopolitik*, C.E. Poeschel Verlag, Stuttgart 1967, s. 13 [w:] K. Jędralska, *Zachowania przedsiębiorstw w sytuacjach niepewnych i ryzykownych*, AE w Katowicach, 1992, s. 49

⁴ F. Orłowicz, *Ryzyko gospodarcze a prawo karne*, „Nowe prawo”, nr 3/1968

Osiatyński, W. Grzybowski. Przykładowo L. Osiatyński definiuje ryzyko jako „groźącą podmiotowi gospodarującemu możliwość całkowitego lub częściowego niepowodzenia przedsięwzięcia lub interesów, co do których podmiot gospodarujący ma świadomość związanych z nimi niebezpieczeństw, nie ma natomiast *a priori* pewności co do ich zaistnienia lub wielkości strat, i co do których bierze na siebie odpowiedzialność za mogące wyniknąć konsekwencje.”⁵ A dalej: „ryzyko ma znaczenie negatywne w sensie ekonomicznym (odpowiednikiem pozytywnym „ryzyka” jest „szansa”)”.⁶ Nieco później, bo w 1976 r., na dwa aspekty ryzyka wskazał również W. Grzybowski, pisząc: „ryzyko groźące ewentualnością powstania odchylenia ujemnego – straty gospodarczej, musi również stwarzać szansę zwiększenia korzyści ponad stan przewidywanej równowagi lub co najmniej osiągnięcia tej równowagi.”⁷

W opracowaniach naukowych pojawia się jeszcze jeden nurt pojmowania ryzyka, a mianowicie psychologiczny nurt analizy ryzyka, czyli bezpośrednio dotyczący decydenta. Takie spojrzenie na ryzyko jest widoczne w pracach m.in. J. Kozielskiego, R. Kietlińskiego⁸, T. Kotarbińskiego⁹. Według autorów to decydent subiektywnie określa prawdopodobieństwo wystąpienia danej sytuacji ryzykownej i podejmuje określone zadania, biorąc pod uwagę wielkość ryzyka i swoje preferencje w tym zakresie. Z przeprowadzonych przez R. Kietlińskiego eksperymentów, wynika, że ludzie przy podejmowaniu decyzji uwzględniają dwie zmienne:

- subiektywne prawdopodobieństwo przegrania,
- wielkość przegranej.

Natomiast A. Pollatsek i A. Tversky wykazali, że dodatkowo występuje jeszcze trzeci element, a mianowicie wielkość wygranej.¹⁰

Zaprezentowany powyżej przegląd nurtów w zakresie analizy ryzyka, chociaż pobieżny, i tak potwierdza tezę, że z uwagi na wieloznaczność kontekstów, w których ryzyko pojawia się w badaniach, utrudnione jest proste i jednoznaczne zdefiniowanie tego pojęcia. Można zatem wskazać pewne cechy ryzyka, a mianowicie:¹¹

- ryzyko jest kategorią obiektywną, tzn. występuje niezależnie od ludzkiej świadomości;

⁵ L. Osiatyński, *Problem kwantyfikacji ryzyka w handlu zagranicznym*, cz.I, „Wiadomości Ubezpieczeniowe”, nr 1/1963, s. 1.

⁶ Ibidem, s. 2.

⁷ W. Grzybowski, *Ryzyko w procesie podejmowania decyzji*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1976, s. 25.

⁸ zob. J. Kozielski, R. Kietliński, *Podejmowanie decyzji w warunkach ryzyka związanego z działaniem podmiotu*, Warszawa 1972.

⁹ zob. J. Kozielski, T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Ossolineum, Wrocław 1965.

¹⁰ A. Pollatsek, A. Tversky, *A theory of risk*, „Journal of Mathematical Psychology” 1970.

¹¹ na podstawie A. Karmańska (red. nauk.), *Ryzyko w rachunkowości*, Difin, Warszawa 2008, s. 61.

- uświadomione ryzyko staje się kluczowym kryterium decyzyjnym w każdym obszarze funkcjonowania człowieka;
- zmierzone – poddaje się zarządzaniu.

2. Ryzyko w działalności przedsiębiorstwa

P.F. Drucker analizuje ryzyko przez pryzmat teorii zarządzania przedsiębiorstwem. Wymienia on cztery rodzaje ryzyka, które zasadniczo istnieją w przedsiębiorstwie, a mianowicie:

- ryzyko, które trzeba podjąć, aby można było kontynuować działalność;
- ryzyko, na które można sobie pozwolić – czyli utrata pieniędzy i wysiłków w pogoni za okazją;
- ryzyko, na które nie można sobie pozwolić – jako przeciwieństwo ryzyka, na które można sobie pozwolić;
- ryzyko, którego nie można nie podjąć – towarzyszy okazjom przełomowym, czyli takim, które zmieniają podstawowe cechy ekonomiczne i potencjał przedsiębiorstwa.¹²

Zdaniem P.F. Druckera przedsiębiorstwo powinno skoncentrować się na maksymalizowaniu okazji, a nie na minimalizowaniu ryzyka. Działanie skoncentrowane na unikaniu ryzyka sprawia, że przedsiębiorstwo będzie ponosić największe i najmniej uzasadnione ryzyko, a mianowicie – ryzyko bezczynności. Zdaniem P.F. Druckera, jeżeli zacznie się szukać ujemnych stron działania, to zawsze znajdzie się argument przemawiający za bezczynnością.

W działalności gospodarczej można spotkać wiele rodzajów ryzyka. Klasyfikacja rodzajów ryzyka przedsiębiorstwa nie jest jednak prosta. Istnieją bowiem różne rodzaje ryzyka, które zmieniają się w zależności od rodzaju prowadzonej działalności (inne rodzaje ryzyka występują w działalności handlowej czy produkcyjnej, a jeszcze inne w odniesieniu do jednostek finansowych). Ponadto część rodzajów ryzyka wyodrębniono, uwzględniając źródła ich powstawania (np. ryzyko kredytowe, ryzyko stóp procentowych itd.), z kolei dla innych podstawą klasyfikacji są skutki, jakie ze sobą niosą (np. ryzyko utraty reputacji, ryzyko płynności). Jednym z kryteriów klasyfikacji ryzyka jest podział ryzyka z uwzględnieniem możliwości jego kontrolowania przez przedsiębiorstwo. Uwzględniając ten punkt widzenia, wyróżnia się:

¹² na podstawie P.F. Drucker, *Skuteczne zarządzanie*, PWN, Warszawa 1976, s. 296-298.

- ryzyko aktywne (wewnętrzne) – związane z działaniami przedsiębiorstwa i podlegające kontroli;
- ryzyko pasywne (zewnętrzne) – zdeterminowane przez czynniki zewnętrzne, nie podlegające kontroli przedsiębiorstwa.¹³

W tabeli 1 zostały przedstawione podstawowe rodzaje ryzyka aktywnego.

Tabela 1. Rodzaje ryzyka w przedsiębiorstwie – podział ze względu na źródła ryzyka

Rodzaje ryzyka w przedsiębiorstwie	I. Ryzyko strategiczne	Struktura akcjonariatu i powiązania kapitałowe	
		Profil działalności	
		System zarządzania i struktura organizacyjna	
		Forma prawna i podleganie właściwym przepisom	
		Inne	
	II. Ryzyko finansowe	Ryzyko kredytowe	
		Ryzyko rynkowe	Ryzyko stopy procentowej
			Ryzyko kursu walutowego
			Ryzyko zmian cen towarów
		Inne	
	III. Ryzyko operacyjne	Ryzyko organizacyjne	Ryzyko personalne
			Ryzyko organizacji
			Inne
		Ryzyko techniczne	Ryzyko jakości
			Ryzyko środków technicznych
			Ryzyko postępu technicznego
Inne			
IV. Ryzyko modelu			

Źródło: opracowanie własne na podstawie K. Kiziuk, *Pomiar ryzyka przedsiębiorstwa. Modele pomiaru i ich ryzyko.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011, s. 23.

Ryzyko strategiczne (I) wpływa na pozycję konkurencyjną przedsiębiorstwa w długim okresie. Jak wynika z tabeli nr 1 związane jest ono:

- ze strukturą akcjonariatu (zwłaszcza ze świadomością akcjonariuszy oraz ich zaangażowaniem w sprawy spółki) i powiązaniem kapitałowymi (z których wynika na przykład możliwość pozyskania funduszy od innych członków grupy);
- z profilem działalności – przejawiającym się zarówno wyborem sektora rynku, jak i asortymentu produktów czy docelowej grupy odbiorców;

¹³ K. Kiziuk, *Pomiar ryzyka przedsiębiorstwa. Modele pomiaru i ich ryzyko.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011, s. 22.

- ze strukturą organizacyjną i systemem zarządzania – co ma wpływ na ryzyko operacyjne ponoszone w przyszłości;
- z formą prawną i podleganiem właściwym przepisom – z czego wynika zakres odpowiedzialności majątkowej i różne obowiązki informacyjne, które wpływają na ryzyko operacyjne, finansowe i ryzyko biznesu.¹⁴

Z kolei w ramach ryzyka finansowego (II) wyodrębnia się ryzyko kredytowe, które jest związane z możliwością niedotrzymania warunków umowy przez jedną ze stron oraz ryzyko rynkowe wynikające głównie ze zmian cen na rynku (np. pod wpływem zmiany kursu walutowego, zmiany stopy procentowej). Ryzyko operacyjne (III) jest to ryzyko poniesienia straty, które wynika z niewłaściwego zarządzania, złych struktur nadzorczych i kontrolnych oraz błędów decydentów. Z kolei ryzyko modelu wiąże się z generowaniem strat przez stosowany w warunkach rzeczywistych model teoretyczny.¹⁵ Model jest pewnego rodzaju przybliżeniem rzeczywistości, natomiast należy pamiętać o tym, że ryzyka modelu nie można całkowicie wyeliminować. Na znaczenie ryzyka modelu wskazał R. Merton pisząc: „... łatwo jest zapomnieć o wykorzystaniu modelu, kiedy aparat matematyczny staje się zbyt interesujący (zaczyna być sztuką dla sztuki). Modele są bardzo precyzyjne, ale rzeczywisty rynek ma bardzo skomplikowaną naturę, a dokładność modelu, jako użytecznego przybliżenia rzeczywistości, zmienia się w czasie i przestrzeni. Modele mogą być wykorzystywane w praktyce, ale bardzo ostrożnie i z uwzględnieniem ich ograniczeń.”¹⁶

Opisane powyżej rodzaje ryzyka zaliczane są do ryzyka aktywnego. Oprócz tego przedsiębiorstwo narażone jest także na ryzyko pasywne, czyli takie, na które nie ma wpływu. Należy do nich m.in.:¹⁷

- ryzyko polityczne – wynika z decyzji podjętych przez władze danego kraju;
- ryzyko wydarzeń – związane z wystąpieniem nieoczekiwanych wydarzeń, które mają wpływ na sytuację określonego podmiotu;
- ryzyko społeczne – wynika ze sposobu zachowania się konsumentów, ich przekonań, kultury, religii;
- ryzyko prawne – jest konsekwencją braku odpowiednich przepisów lub zmieniających się przepisów oraz niepewności w zakresie ich interpretacji;

¹⁴ na podstawie K. Kiziuk, *Pomiar ryzyka przedsiębiorstwa. Modele pomiaru i ich ryzyko.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011, s. 23, 24.

¹⁵ Ibidem, s. 25.

¹⁶ R. Merton, *Influence of mathematical models in finance on practice*, Phil. Trans. Royal Society of London, 1994

¹⁷ na podstawie K. Jajuga, *Miary ryzyka rynkowego - część pierwsza*, „Rynek Terminowy” nr 6, 1999, s. 67 – 69; R. Kendall, *Zarządzanie ryzykiem dla menedżerów. Praktyczne podejście do kontrolowania ryzyka.*, K.E. Liber, Warszawa 2000

- ryzyko przestępstwa – czyli ryzyko poniesienia strat w wyniku np. kradzieży, wandalizmu itp.;
- ryzyko systemu finansowego – zwiększa się wraz z rosnącą wzajemną zależnością między rynkami finansowymi;
- ryzyko siły nabywczej – związane jest z inflacją;
- ryzyko płynności rynku – pojawia się wówczas, gdy nie jest możliwe zamknięcie pozycji na rynku z powodu braku przeciwnej strony transakcji;
- ryzyko pogodowe – pojawia się w wyniku zjawisk pogodowych, których nie zalicza się do klęsk żywiołowych (szczególnie jest ono istotne w rolnictwie, sektorze energetycznym);
- ryzyko katastrofowe – związane jest z wystąpieniem katastrofy o charakterze klęski żywiołowej (np. powódź, huragan) lub działaniem człowieka (np. atak terrorystyczny).

3. Zarządzanie ryzykiem w przedsiębiorstwie

Zarządzanie ryzykiem zostało po raz pierwszy sformalizowane na przełomie XIX i XX wieku w zakładach przemysłowych w Stanach Zjednoczonych. Pierwotnie sprowadzało się do funkcji kontroli jakości i efektywnej organizacji produkcji mającej na celu wyeliminowanie przestojów. Prekursorami w tym zakresie były zakłady Forda i DuPonta. Równolegle stosowano klasyczną obronę przed ryzykiem czyli ubezpieczenie. Jednak ta metoda wiązała się z koniecznością ponoszenia coraz większych kosztów w związku z podnoszeniem składek przez ubezpieczycieli na skutek fali bankructw wywołanych wielkim kryzysem. W efekcie koszty ubezpieczeń były tak wysokie, że pojawił się pomysł, aby przekazać odpowiedzialność za ryzyko z powrotem do firmy.

Początkowo zamiast terminu zarządzanie ryzykiem posługiwano się określeniami: radzenie sobie z ryzykiem, kontrolowanie ryzyka, ochrona przed ryzykiem, postępowanie z ryzykiem. W 1997 r. P. L. Bernstein określił, co należy rozumieć pod pojęciem postępowanie z ryzykiem. Według niego istota kontrolowania ryzyka polega na maksymalizowaniu zakresu zagadnień, w odniesieniu do których jesteśmy w stanie, choćby w pewnym stopniu, przewidzieć skutki zdarzeń, oraz minimalizowanie tych obszarów, gdzie związki przyczynowo-skutkowe pozostają całkowicie poza naszą kontrolą i są nam nieznane¹⁸.

¹⁸ P.L. Bernstein, *Przeciw bogom. Niezwykłe dzieje ryzyka*, WIG-Press, Warszawa 1997, s. 174.

Istnieje szereg metod umożliwiających dość dokładny pomiar ryzyka. Metody te były jednak opracowywane z myślą o instytucjach finansowych. Natomiast przedsiębiorstwa niefinansowe były w nich traktowane marginalnie lub wręcz pomijane. Należy jednak pamiętać, że istnieją duże rozbieżności między zarządzaniem ryzykiem w instytucji finansowej i niefinansowej. W instytucji finansowej zarządzanie ryzykiem określa K. Jajuga jako projektowanie i wdrażanie struktury czasowej przepływów pieniężnych w celu osiągnięcia pożądanego poziomu ryzyka. Zgodnie z tą definicją podmioty finansowe nie dążą do eliminowania ryzyka, ale do osiągnięcia określonego poziomu ryzyka, który przełoży się na określone wpływy pieniężne. Instytucje finansowe koncentrują się na maksymalizacji wartości portfela instrumentów finansowych, podczas gdy w przedsiębiorstwach niefinansowych kładzie się głównie nacisk na zwiększenie wartości dla akcjonariuszy poprzez zwiększenie zysku i przepływów pieniężnych. Pozostałe różnice między zarządzaniem ryzykiem w przedsiębiorstwach finansowych i niefinansowych przedstawiono w tabeli poniżej.

Tabela 2. Porównanie zarządzania ryzykiem w podmiotach finansowych i niefinansowych

Kryterium	Podmioty finansowe	Podmioty niefinansowe
Pomiar wartości	Wartość portfela instrumentów finansowych	Zyski, przepływy pieniężne
Horyzont czasu	Dzienny, tygodniowy	Miesięczny, kwartalny, roczny
Kierunek procesu zarządzania ryzykiem	Głównie <i>bottom-up</i>	Głównie <i>top-down</i>

Źródło: opracowanie własne na podstawie J.C. Stein, S.E. Usher, D. LaGattuta, J. Youngen, *A comparable approach to measuring Cash-flow-at-Risk for non-financial firms*, „Journal of Applied Corporate Finance” 13 (4), 2001, s. 8-17 oraz K. Kiziuk, *Pomiar ryzyka przedsiębiorstwa. Modele pomiaru i ich ryzyko.*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011, s. 32.

Ostatnie dziesięciolecie upływa pod znakiem zwiększonego zainteresowania problemami ryzyka ze strony przedsiębiorstw. Okazuje się, że przedsiębiorstwa są w stanie zarządzać ryzykiem równie skutecznie jak banki. Dlatego też współcześnie dominuje trend polegający na wprowadzaniu i dostosowywaniu systemów zarządzania ryzykiem wykorzystywanych w bankach do potrzeb podmiotów niefinansowych.

P. Borkowski zauważa, że przedsiębiorstwa charakteryzują się znacznie większą różnorodnością rodzajów ryzyka niż banki. W związku z tym, często wymagają własnego i zindywidualizowanego modelu ryzyka. Jest to o tyle trudniejsze, że obecnie dominujący sposób zarządzania przedsiębiorstwem nie jest dostosowany do radzenia sobie z ryzykiem, gdyż jest lekko zmodyfikowaną kopią sposobu zarządzania z XIX wieku, kiedy ryzyko miało

charakter lokalny a nie globalny.¹⁹ Przede wszystkim należałoby więc zmienić strukturę organizacyjną przedsiębiorstw, wprowadzając komórkę zajmującą się ryzykiem.

Zarządzanie ryzykiem przedsiębiorstwa podlega ustawicznym zmianom. J. Lam zauważył następujące efekty rozwoju w tym zakresie, a mianowicie²⁰:

- w wielu przedsiębiorstwach działy zajmujące się zarządzaniem ryzykiem zostały przeniesione poza działalność biznesową i są niezależne w jej kontrolowaniu;
- zagadnienia wcześniej znajdujące się w kompetencji działu rachunkowości podlegają teraz decyzjom dyrektora finansowego;
- zakres usług działu rachunkowości i zarządzania ryzykiem generalnie się rozszerzył;
- sporo przedsiębiorstw dąży nie tylko do wyeliminowania ryzyka, lecz jest zainteresowana utrzymaniem ryzyka na określonym poziomie, aby móc wykorzystać szanse, które niesie ze sobą ryzyko;
- wiele przedsiębiorstw stworzyło zasady i instrukcje wewnętrzne procedur zarządzania ryzykiem.

Natomiast przewiduje się, że w najbliższym czasie nastąpią m.in. następujące zmiany w zakresie zarządzania ryzykiem:²¹

- wzrośnie rola członka zarządu odpowiedzialnego za zarządzanie ryzykiem (*chief risk officer*);
- będzie się powiększać różnica w wynagrodzeniach lepszych i gorszych specjalistów w zakresie zarządzania ryzykiem;
- zawód specjalisty ds. zarządzania ryzykiem będzie nabierał znaczenia;
- zintegrowane zarządzanie ryzykiem stanie się normą w dużych przedsiębiorstwach, akcjonariusze bowiem będą się domagać wiedzy na temat istniejących rodzajów ryzyka;
- integracja transferu ryzyka będzie się odbywała na szczeblu przedsiębiorstwa (w przypadku hedgingu chodzi o zabezpieczenie całego portfela instrumentów finansowych, a nie pojedynczych transakcji);

¹⁹ P. Borkowski, *Ryzyko w działalności przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2008, s. 15

²⁰ na podstawie J. Lam, *Enterprise Risk Management: From Incentives to Controls*, John Wiley & Sons, New York 2003

²¹ J. Lam, *Enterprise Risk Management: From Incentives to Controls*, John Wiley & Sons, New York 2003

- metoda pomiaru ryzyka *Value at Risk* z powodu swoich wad zostanie zastąpiona inną, bardziej uniwersalną metodą, która uwzględni zdarzenia rzadkie ale o potężnych skutkach (metoda VaR takich zdarzeń nie uwzględnia);
- powstanie norma pomiaru ryzyka operacyjnego;
- rozwinie się i rozpowszechni rachunkowość *marketing-to-market*, czyli każda transakcja nie zamknięta w danym dniu rozliczana będzie według dziennego kursu rozliczeniowego (każdego dnia, w czasie utrzymywania pozycji rachunek będzie pomniejszany lub powiększany o odpowiednią kwotę).

4. Rezerwy – jako możliwość zabezpieczania się przed skutkami ryzyka w przyszłości

Odpowiedzią na skutki przyszłego ryzyka powinny być rezerwy tworzone zgodnie z zasadami rachunkowości. Dzięki tworzeniu rezerw, które jednocześnie wykazywane są jako koszty danego okresu, wynik finansowy jest niższy, a przez to właściciele mogą wypłacić mniejszą dywidendę. Tak więc zasadniczo rezerwy zatrzymują część lub całość zysku netto w przedsiębiorstwie w celu finansowania dalszego rozwoju jednostki. Jednocześnie rezerwy zabezpieczają jednostkę przed spodziewanymi obciążeniami w postaci kosztów lub strat, które mogą wystąpić w przyszłości jako skutki działań z bieżącego okresu sprawozdawczego. Można więc uznać rezerwy za przejaw „przezornej” polityki finansowej przedsiębiorstwa, a tworzenie rezerw za wyraz samoubezpieczenia jednostki przed negatywnymi skutkami ryzyka związanego z przyszłymi wydarzeniami gospodarczymi. Tworzenie rezerw jest więc ważnym elementem polityki finansowej w każdym przedsiębiorstwie. Jednak tworzenie rezerw nie należy do łatwych zadań. Problemem jest nie tylko oszacowanie ich wartości, ale także umiejętność przewidywania przyszłych zdarzeń i ich skutków.

Zagadnienia związane z zasadami tworzenia rezerw zostały uregulowane w polskiej ustawie o rachunkowości, a dodatkowo jeszcze w Krajowym Standardzie Rachunkowości nr 6 (KSR 6) z 14.10.2008 r. zatytułowanym „Rezerwy, bierne rozliczenia międzyokresowe kosztów, zobowiązania warunkowe”. Natomiast na gruncie międzynarodowych przepisów problematyce rezerw został poświęcony odrębny dokument – Międzynarodowy Standard Rachunkowości nr 37 (MSR 37) „Rezerwy, zobowiązania warunkowe i aktywa warunkowe”.

Zgodnie z ustawą o rachunkowości przez zobowiązanie rozumie się wynikający z przeszłych zdarzeń obowiązek wykonania świadczeń o wiarygodnie określonej wartości,

które spowoduje wykorzystanie już posiadanych lub przyszłych aktywów jednostki²². Z definicji tej wynika, że cechą charakterystyczną zobowiązania jest możliwość wiarygodnego określenia wartości oraz prawdopodobieństwa wykorzystania posiadanych lub przyszłych aktywów jednostki. Natomiast rezerwami są te zobowiązania, których termin wymagalności lub kwota nie są pewne²³. Zatem kryterium, które pozwala rozróżnić rezerwy od zobowiązań, jest brak pewności terminu wymagalności lub kwoty.

Zgodnie z ustawą o rachunkowości, rezerwy tworzy się na:

- pewne lub o dużym stopniu prawdopodobieństwa przyszłe zobowiązania, których kwotę można w sposób wiarygodny oszacować, a w szczególności na straty z transakcji gospodarczych w toku, w tym z tytułu udzielonych gwarancji, poręczeń, operacji kredytowych, skutków toczącego się postępowania sądowego;
- przyszłe zobowiązania spowodowane restrukturyzacją, jeżeli na podstawie odrębnych przepisów jednostka jest zobowiązana do jej przeprowadzenia lub zawarto w tej sprawie wiążące umowy, a plany restrukturyzacji pozwalają w sposób wiarygodny oszacować wartość tych przyszłych zobowiązań²⁴.

Rezerwy te zalicza się odpowiednio do pozostałych kosztów operacyjnych, kosztów finansowych lub strat nadzwyczajnych, zależnie od okoliczności, z którymi przyszłe zobowiązania się wiążą.²⁵ A zatem rezerwy można tworzyć na przyszłe zobowiązania wymienione w przepisie oraz inne, co wynika z użycia formuły otwartej „w szczególności”.

5. Skala tworzenia rezerw w branży budowlanej

Celem badań jest ustalenie, w jakim stopniu zmieniała się wysokość rezerw w okresie kilku lat, a w szczególności podczas trwania ostatniego kryzysu finansowego. Wraz z pojawieniem się kryzysu niewątpliwie wzrosło ryzyko prowadzonej działalności, należałoby więc oczekiwać, że w efekcie jednostki gospodarcze będą przejawiały większą skłonność do tworzenia rezerw jako formy samoubezpieczenia się przed skutkami tego ryzyka. Analizą objęto 25 spółek wchodzących do indeksu WIG-BUDOW, czyli spółek działających w branży budowlanej. Branża ta w istotny sposób odczuła skutki ostatniego kryzysu, zatem stopień tworzonych rezerw powinien być znaczący. Dane wykorzystane w analizie pochodzą z bazy

²²art. 3 ust. 1 pkt 20, Ustawy z dnia 29.09.1994 r. o rachunkowości (Dz.U. z 2002 r. Nr 76, poz. 694 z późn. zm.)

²³art. 3 ust. 1 pkt 21, Ustawy z o rachunkowości, op. cit.

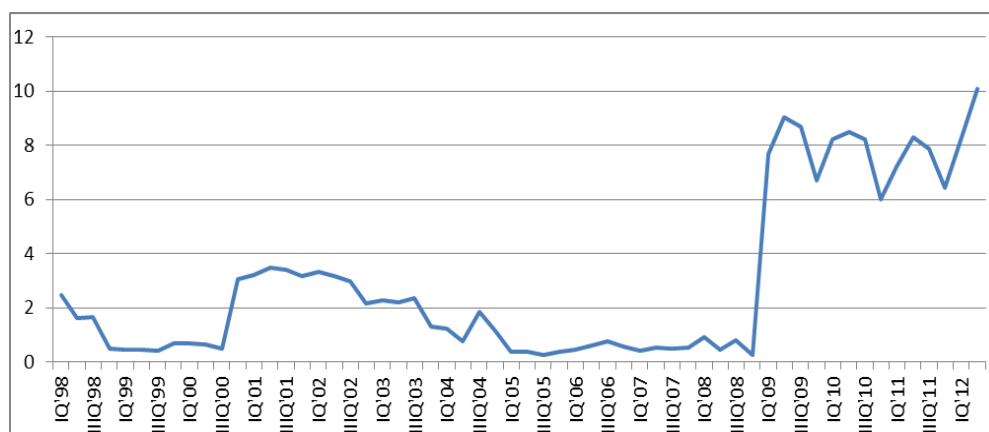
²⁴art. 35d ust. 1, Ustawy o rachunkowości, op. cit.

²⁵art. 35d ust. 2, Ustawy o rachunkowości op. cit.

danych spółki Notoria Serwis SA. Są to dane kwartalne i obejmują okres od I kwartału 1998 r. do II kwartału 2012 r.

Poniżej na wykresie przedstawiono, w jaki sposób kształtował się udział rezerw bilansowych w stosunku do sumy bilansowej spółki Budimex SA. Widać wyraźnie, że wraz z pojawieniem się kryzysu udział rezerw wzrósł w sposób znaczący. Oczywiście w poszczególnych kwartałach wartość ta zmieniała się, jednak nie była niższa niż 6%.

Wykres 1. Udział rezerw w sumie bilansowej w spółce Budimex SA w latach 1998–2012 /w %/

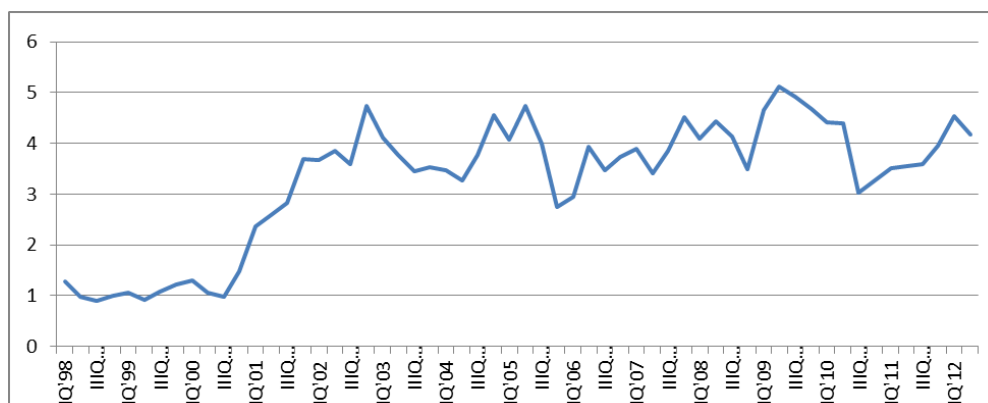

Źródło: opracowanie własne

Natomiast w odniesieniu do średniej wartości udziału rezerw w sumie bilansowej wyliczonej dla analizowanych spółek giełdowych nie można już zauważyć takiej prawidłowości. Widać natomiast, że początkowo udział rezerw w sumie bilansowej był bardzo niski, w granicach 1%. Z czasem wartość ta zwiększała się wraz z nowelizacją przepisów o rachunkowości. Można zauważyć nieznaczny wzrost udziału rezerw w sumie bilansowej w I i II kwartale 2009 r. Najwyższy poziom tego wskaźnika zanotowano w II kwartale 2009 r. i wynosił on 5,12%. Rok później spadł jednak do poziomu 3%.

Należy dodać, że na wykresie 2 przedstawiono średnią wartość udziału rezerw w sumie bilansowej wyliczoną jedynie dla spółek, które w ogóle utworzyły w tym czasie rezerwę. Spółki, które nie utworzyły rezerwy, nie były brane w tym wypadku pod uwagę.

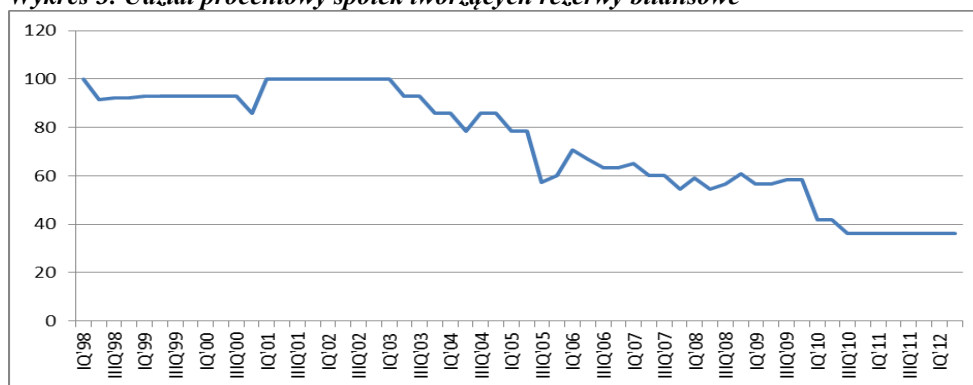
Wykres 2. Średni udział rezerw w sumie bilansowej dla spółek wchodzących w skład indeksu WIG – BUDOW w latach 1998–2012 /w %/

Źródło: opracowanie własne

Dokładniejsza analiza danych pozwala stwierdzić, że część analizowanych spółek w ogóle zaprzestała tworzenia rezerw. Wykres poniżej przedstawia udział procentowy spółek, które tworzą rezerwy spośród analizowanej grupy 25 przedsiębiorstw. Widać wyraźnie, że w początkowym okresie wszystkie spółki tworzyły rezerwy, przy czym nie ma w tym wypadku znaczenia, w jakiej wysokości. Począwszy od II kwartału 2003 r. liczba spółek tworzących rezerwy systematycznie maleje aż do poziomu 36%. Nawet kryzys nie był w stanie odwrócić tego trendu.

Wykres 3. Udział procentowy spółek tworzących rezerwy bilansowe

Źródło: opracowanie własne.

Przeprowadzona analiza spółek wchodzących w skład indeksu WIG-BUDOW pozwala stwierdzić, że pojedyncze spółki tworzą rezerwy, traktując je jako sposób przeciwdziałania negatywnym skutkom ryzyka związanego z ostatnim kryzysem finansowym. Przykładowo do tych spółek należy Budimex SA. Jednak wskaźnik średniego udziału rezerw

w sumie bilansowej nie wykazuje wyraźnego wzrostu wraz z pojawieniem się doniesień o początkach kryzysu. Zaskakujący natomiast jest fakt, że coraz więcej spółek przestawało w ogóle tworzyć rezerwy. Być może wynika to z faktu, że rezerwy tworzone są w ciężar kosztów i tym samym pomniejszają wartość wyniku finansowego. Kryzys sprawił, że coraz więcej spółek zaczęło mieć problemy z rentownością, a tworzone rezerwy pogorszyłyby jedynie te wskaźniki.

Podsumowanie

Ryzyko jest nieodłącznym elementem działalności każdego podmiotu gospodarczego. Na przestrzeni ostatnich lat proces zarządzania tym ryzykiem zmieniał się. Pojawiały się nowe koncepcje i nowe narzędzia umożliwiające sprawne zarządzanie ryzykiem. Rachunkowość również dostarcza instrumentu, który powinien służyć do ograniczania skutków ryzyka w przedsiębiorstwie. Tym instrumentem są rezerwy tworzone na skutki przyszłego ryzyka. W ramach badań przeanalizowano sprawozdania finansowe 25 spółek, których akcje notowane są na WGPW i które wchodziły do indeksu WIG-BUDOW. Wbrew oczekiwaniom okazało się, że spółki te nie zwiększyły poziomu rezerw w stosunku do sumy bilansowej w okresie kryzysu. Co więcej, większość analizowanych spółek zaprzestała w ogóle tworzenia rezerw. Przyczyną tego stanu może być fakt, że rezerwy tworzone są w ciężar kosztów i tym samym pomniejszają wynik finansowy spółki. Możliwe, chociaż mało prawdopodobne, jest to, że spółki te stosują inne, bardziej zaawansowane metody zarządzania ryzykiem i nie widzą potrzeby dodatkowego ograniczania skutków występowania ryzyka w przyszłości.

Literatura

- [1] Bernstein P.L., *Przeciw bogom. Niezwykłe dzieje ryzyka*, WIG-Press, Warszawa 1997.
- [2] Borkowski P., *Ryzyko w działalności przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2008.
- [3] Bruhwiler B., *Risk Management – eine Aufgabe der Unternehmensführung*. Verlag Paul Haupt, Bern, Stuttgart 1980.
- [4] Drucker P.F., *Skuteczne zarządzanie*, PWN, Warszawa 1976.

- [5] Grzybowski W., *Ryzyko w procesie podejmowania decyzji*, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1976.
- [6] Jajuga K., *Miary ryzyka rynkowego - część pierwsza*, „Rynek Terminowy” nr 6, 1999.
- [7] Jędralska K., *Zachowania przedsiębiorstw w sytuacjach niepewnych i ryzykownych*, AE w Katowicach, 1992.
- [8] Karmańska A. (red. nauk.), *Ryzyko w rachunkowości*, Difin, Warszawa 2008.
- [9] Kendall R., *Zarządzanie ryzykiem dla menedżerów. Praktyczne podejście do kontrolowania ryzyka.*, K.E. Liber, Warszawa 2000.
- [10] Kiziuk K., *Pomiar ryzyka przedsiębiorstwa. Modele pomiaru i ich ryzyko.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011.
- [11] Koziński J., Kietliński R., *Podejmowanie decyzji w warunkach ryzyka związanego z działaniem podmiotu*, Warszawa 1972.
- [12] Koziński J., Kotarbiński T., *Traktat o dobrej robocie*, Ossolineum, Wrocław 1965.
- [13] Lam J., *Enterprise Risk Management: From Incentives to Controls*, John Wiley & Sons, New York 2003.
- [14] Merton R., *Influence of mathematical models in finance on practice*, Phil. Trans. Royal Society of London, 1994.
- [15] Nahotko S., *Ryzyko ekonomiczne w działalności gospodarczej*, Zeszyt 201, OPO, Bydgoszcz 2001.
- [16] Orłowicz F., *Ryzyko gospodarcze a prawo karne*, „Nowe prawo”, nr 3/1968
- [17] Osiatyński L., *Problem kwantyfikacji ryzyka w handlu zagranicznym, cz.I.*, „Wiadomości Ubezpieczeniowe”, nr 1/1963.
- [18] Philipp F., *Risiko und Risikopolitik*, C.E. Poeschel Verlag, Stuttgart 1967.
- [19] Pollatsek A., Tversky A., *A theory of risk*, „Journal of Mathematical Psychology” 1970.
- [20] Stein J.C., Usher S.E., LaGattuta D., Youngen J., *A comparable approach to measuring Cash-flow-at-Risk for non-financial firms*, „Journal of Applied Corporate Finance” 13 (4), 2001.
- [21] Ustawa z dnia 29.09.1994 r. o rachunkowości, Dz. U. z 2002 r. Nr 76, poz. 694 z późn. zm.

Streszczenie

W artykule zostały omówione wybrane zagadnienia związane z ryzykiem w przedsiębiorstwie. Zaznaczono, że metodą ograniczania negatywnych skutków ryzyka w rachunkowości jest tworzenie rezerw. Na zakończenie dokonano analizy wybranych przedsiębiorstw, która miała na celu sprawdzenie, w jakim stopniu tworzą one rezerwy.